

Anna Karnat-Napieracz

Eksplanacyjna wartość kategorii świadomości w interakcyjnym ujęciu relacji systemu społecznego i systemu kulturowego

Zarys problemu

Wieloaspektowość, będąca przymiotem wzajemnych relacji systemu społecznego i systemu kulturowego, ogranicza, z konieczności, zakres podjętych rozważań. Koncentrują się one na próbie wyjaśnienia stosunku pomiędzy szeroko rozumianą kulturą (systemem społeczno-kulturowym) a jednostką. Człowiek bowiem jako indywidualny podmiot oraz w układach międzyludzkich przynależy jednocześnie do systemu społecznego i systemu kultury. Kluczowe pozostaje tu zatem pojęcie socjalizacji.

Warto jednak zaznaczyć już na wstępie, że pełnego obrazu owego stosunku nie można uzyskać za pomocą arbitralnego definiowania socjalizacji jedynie poprzez endogenne mechanizmy (konceptje charakterologiczne akcentujące społeczne uwarunkowanie jaźni) lub tylko poprzez egzogeny charakter oddziaływań (nawet w ich dwojakim rozumieniu: deterministycznym i funkcjonalistycznym). Przewycięzenie tej dychotomii zdaje się być możliwe dzięki określeniu zależności systemu społeczno-kulturowego i jednostki jako zależności interakcyjnej oraz dzięki uznaniu kategorii świadomości za pomost łączący podmioty tego stosunku i centralne pojęcie dla wyjaśniania jego rzeczywistych emanacji. Interakcyjny charakter oddziaływań czynników socjalizacji znosi założenie o ich jednokierunkowości, a co za tym idzie, przynajmniej częściowo osłabia deterministyczne modele eksplanacji. Jest także wyznacznikiem zmienności w zakresie powiązań systemu społecznego i kulturowego. Wskazuje jednocześnie za złożoną, dynamiczną i względnie trwałą konstrukcję osobowości społecznej, która jest atrybutem jednostki – świadomego podmiotu.

Różnorodność interpretacyjna związków systemu społecznego i systemu kulturowego wymaga dokładnego określenia przedmiotu i zakresu podjętych rozważań. Konieczne jest wyjaśnienie nie tylko przyjętego tu sposobu ujmowania zależności pomiędzy systemami, ale także samego usytuowania jednostkowego podmiotu na płaszczyźnie wyznaczonej poprzez relację między tymi systemami.

Pierwsza część tekstu jest wprowadzeniem w przedmiotową problematykę i koncentruje się na próbie wyjaśnienia stosunku pomiędzy szeroko rozumianą kulturą (systemem społeczno-kulturowym) a jednostką. W części drugiej określam zasadniczą płaszczyznę, na jakiej zachodzi proces socjalizacji, definiując interakcyjne ujęcie relacji systemu społecznego i kulturowego. Część trzecia dotyczy kategorii świadomości społecznej jako centralnego pojęcia wyjaśniającego zarówno przebieg jak i efekty procesów socjalizacyjnych oraz wzajemne związki jednostki z systemem społeczno-kulturowym.

System społeczny i system kulturowy

Różnice w sposobie ujmowania problematyki powiązań systemu społecznego i kulturowego nie pozostają bez znaczenia dla wyjaśnień istoty procesów socjalizacji. Na uwagę zasługuje fakt, iż najczęściej określa się aksjologiczny aspekt tych związków. Oznacza to, że dokonuje się charakterystyki wzajemnych odniesień poprzez poszukiwanie zależności jednego systemu od drugiego, a więc poprzez wyjaśnianie zróżnicowanych form determinizmu (strukturalnego lub podmiotowego). Ten sposób ujęcia implikuje także pewien rodzaj spojrzenia na przekształcanie się systemu społecznego z powodu zmian, jakie zachodzą w systemie kultury (zmiany określane jako cywilizacyjne lub po prostu kulturowe). Wskazuje się też niejednokrotnie na funkcjonalność lub dysfunkcjonalność jednego systemu względem drugiego, oceniając adekwatność obydwu systemów względem siebie. Tak więc częściej orzeka się o rodzaju i znaczeniu tej relacji, w mniejszym stopniu zaś definiuje się samą jej istotę i charakter. Ogólnie można to nazwać prymatem kategorii „relacji” nad kategorią „substancji”. Za przykłady takiego ujęcia można uznać chociażby dwie odmienne wizje koegzystencji systemu społecznego i systemu kulturowego reprezentowane przez szkołę krytyczną (frankfurcką) oraz szkołę Pierre’a Bourdieu. Pierwsza z nich podkreśla emancypacyjną i antyalienacyjną funkcję kultury oraz jej przeciwdziałanie tendencjom polegającym na reifikacji rzeczywistości. Druga natomiast akcentuje nie stymulującą, lecz zniewalającą, ograniczającą rolę kultury, szczególnie w zakresie jej oddziaływania za pomocą płaszczyzny symbolicznej (tzw. przemoc symboliczna).

Dlatego też na rzecz niniejszych rozważań przyjmuję założenie, aby problematykę wzajemnego związku systemu kulturowego i systemu społecznego potraktować w rozumieniu ontologicznym, co daje nieco inną perspektywę opisu i wyjaśniania przedmiotowej problematyki. Dla uściślenia, chodzi tu o warstwę substancjalną owej relacji, nie zaś o samą istotę systemu społecznego i systemu kulturowego, chociaż ich ontologiczna struktura wyznacza przecież charakter stosunku między nimi. Typ systemu społecznego może być odmienny głównie z uwagi na grupy etniczne (w rozumieniu zbiorowości z właściwą im świadomością narodową), które go *de*

facto tworzą. Społeczeństwa jednonarodowe i wielonarodowe są tego ewidentnym przykładem. Jakkolwiek zróżnicowanie ontologiczne systemów kulturowych nie jest tutaj bezpośrednim przedmiotem zainteresowania, warto jednak zaznaczyć, że aspekt narodowości nie jest jedynym, który te systemy różnicuje.

W wyjaśnieniu istoty relacji między systemem społecznym a systemem kulturowym widzę możliwość uzyskania pewnej perspektywy dla opisu procesu socjalizacji i jej efektów w życiu jednostkowym. Interesująca jest tu – głównie jako propozycja znalezienia łącznika pomiędzy dwoma systemami – kulturalistyczna koncepcja systemu społecznego w ujęciu Floriana Znanieckiego. Orzeka ona także o samej istocie zależności pomiędzy systemami. Staje się to możliwe dzięki stworzeniu dwóch kategorii, a mianowicie: „wartości pierwotnych”, którymi są osoby i ich układy tworzące system społeczny, oraz „wartości wtórnych”, będących wytworami kulturowymi i ich powiązaniem generującymi system kultury. Koncepcja ta jest punktem wyjścia do ukazania nieco innego modelu wyjaśniania relacji systemu społecznego i systemu kulturowego. Zastrzeżenie co do jej przydatności do odnośnie analizowanych tu kwestii, może stanowić jedynie szczegół, że w pojęciu „wartości pierwotnych” w pewnym sensie zanika podmiotowy charakter życia jednostkowego. Trudno jest tu bowiem mówić o jednostce jako takiej, gdyż osoby to, w rozumieniu Znanieckiego, pewne kategorie, a mianowicie grupy społeczne definiowane jako systemy ról. Dopiero systemy grup tworzą społeczeństwa. W takim rozumieniu możliwe jest mówienie o systemie społeczno-kulturowym jako atrybucie czy raczej rzeczywistej emanacji życia zbiorowego – życia społeczeństwa jako całości.

Nieco zmodyfikowane ujęcie koegzystencji tych dwóch systemów jest istotne ze względu na kluczowe w dalszych wyjaśnieniach pojęcie socjalizacji. Przyjmuję, że człowiek jako jednostka przynależy do dwóch systemów jednocześnie, jest więc wytworem i kreatorem kultury. Do pewnego stopnia zewnętrzną wobec niego rzeczywistość społeczną i kulturową odbiera i tworzy przy udziale swojej jednostkowej świadomości. Tu wyjaśnienia wymaga pewna kwestia; takie indywidualistyczne ujęcie nie przeczy absolutnie faktowi przynależności jednostki do grup społecznych. Nie sposób także dyskredytować znaczenia, jakie w procesach socjalizacji (zwłaszcza jeśli chodzi o ich efektywność) ma oddziaływanie różnego rodzaju grup społecznych, w których jednostka uczestniczy. Chodzi jedynie o zaakcentowanie jednostkowego wymiaru socjalizacji, głównie w kontekście kształtowania i trwania w czasie świadomości społecznej indywidualnego podmiotu życia społecznego. W koncepcji Znanieckiego ten jednostkowy aspekt nie zostaje zresztą zupełnie wyeliminowany, gdyż uczestnik systemu społeczno-kulturowego ujmowany jest w działaniu, a więc poprzez przejawianą aktywność (głównie jako wykonawca ról społecznych w grupach). Podejmowane przez jednostkę działania mają podwójny wymiar. Stanowią go: subiektywizacja – wprowadzanie wartości i, ogólnie rzecz można, świata zewnętrznego do świadomości, oraz obiektywizacja – kreatywne podejście do zastanej rzeczywistości, a więc tworzenie wartości. To ostatnie określa Znaniecki pojęciem twórczości. Oba te procesy uznać należy za niezbędne dla funkcjonowania systemów społeczno-kulturowych. Jako znamieny dla tego ujęcia wskazuje się imma-

nentny charakter tych procesów oraz ich konstytutywną rolę w trwaniu i zmianie obu systemów. Substancjalny aspekt relacji dwóch przedmiotowych systemów ujmuję jako zależność interakcyjną i poprzez fakt jej jednostkowej i świadomościowej recepcji staram się uwidocznić istotę i znaczenie procesów socjalizacyjnych.

Interakcyjność relacji systemu społecznego i systemu kulturowego

Interakcyjność relacji systemu społecznego i kulturowego rozumiana jest tu jako dynamiczny układ dwóch subsystemów, które w odbiorze jednostkowym nie są hipotazą, lecz rzeczywistym doświadczaniem uniwersum społeczno-kulturowego, głównie w warstwie świadomościowej. Z punktu widzenia socjologa ważny jest także zbiorowy aspekt odbioru tej koegzystencji dwóch systemów. Indywidualne przekonanie o jego określonym społecznym kształcie nie pozostaje bowiem bez znaczenia dla konfigurowania świadomościowej struktury każdego uczestnika życia społecznego. Z uwagi jednak na jednostkowy wymiar socjalizacji, jaki tu przedstawiam, pozostają jedynie przy ogólnym stwierdzeniu istnienia zależności pomiędzy społecznym a indywidualnym odbiorem świata społecznego, nie analizuję jednak pierwsze- go z nich, a więc ponadindywidualnej, zbiorowej formy recepcji świata społecznego.

Interakcyjny charakter relacji systemu społecznego i systemu kulturowego znosi założenie o jednokierunkowości oddziaływań pomiędzy nimi, a tym samym osłabia deterministyczne modele eksplanacji. Niewystarczające wydają się więc ujęcia w sposób jednoznaczny wartościujące charakter wpływu jednego systemu na drugi czy rozumienie tej zależności jako wyniku oddziaływania strukturalnego na ujmowany, częstokroć biernie, czynnik ludzki. Wzajemność, będąca immanentną cechą interakcji, zakłada zmienność w zakresie powiązań systemu społecznego i kulturowego nie tylko w rozumieniu ich różnorodności, lecz także zmienność całości tych powiązań w kontekście temporalnym. Wskazuje jednocześnie na dynamikę takiego układu: system społeczny – system kulturowy. Podmiotami tak rozumianego stosunku mogą więc być wszelkie możliwe układy jednostkowe bądź zbiorowe, tworzone wspólnie z aspektami materialnymi lub idealnymi kultury oraz stosunki „czysto społeczne”, a więc jednostkowe i zbiorowe stosunki międzyludzkie. One również noszą znamiona umiejscowienia w pewnym otoczeniu, przestrzeni kulturowej, które wyznaczają ich społeczny zakres i rzeczywisty kształt. Przebiegają przecież w ramach określonego systemu kulturowego, a ich wspólną płaszczyzną jest odniesienie do wartości lub do konkretnych wytworów kultury. Należy zaznaczyć, że w klasyczny sposób ujęte interakcje pomiędzy podmiotami społecznymi nie wyczerpują całości powiązań systemu społecznego i kulturowego. W kontekście procesów socjalizacji ważne są także te oddziaływania, które – choć metodologicznie trudne do uchwycenia – konstytuują złożoną strukturę świadomości społecznej człowieka. Chodzi właśnie o proces kształtowania jednostkowej świadomości poprzez (czę-

sto nie w pełni uświadamiane) obcowanie ze wszelkimi wytworami kultury oraz takie oddziaływanie innych ludzi, które nawet bez odium intencjonalności ze strony działających nie jest czymś obojętnym wobec struktury jednostkowej świadomości.

Określając wzajemne relacje systemu społecznego i kulturowego wskazuje się najczęściej na trzy sfery oddziaływania. Są to: socjalizacja, wzory zachowań (w szerokim ujęciu – normy społeczne) oraz systemy wartości (często w ich zhierarchizowanych strukturach). Ze względu na interesujący mnie aspekt uczestnictwa człowieka w życiu społecznym zasadnicze pozostają procesy socjalizacji. Łączne traktowanie procesów generowania i transmisji norm oraz wartości społecznych możliwe jest przy założeniu, że przebiega ono dzięki wspomnianym dwóm procesom wyznaczającym współlistnienie systemu społecznego i kulturowego, a mianowicie internalizacji (subiektywizacji) i eksternalizacji. Te dwa nierozłączne procesy decydują *de facto* o dynamice obydwu systemów oraz o względnej trwałości świadomościowej struktury każdego uczestnika życia społecznego.

Jeśli wziąć pod uwagę dwie koncepcje socjalizacji: wewnętrzną – akcentującą endogenne, psychologiczne efekty wpływów socjalizacyjnych, oraz zewnętrzną – kładącą nacisk na egzogenne czynniki socjalizacji w ich dwojakim rozumieniu, deterministycznym i funkcjonalnym, to zarysowanej koncepcji nie da się jednoznacznie zakwalifikować do żadnej z nich. Z uwagi na indywidualistyczne podejście bliższe być może wydają się koncepcje endogenne, lecz można zgodzić się z tym jedynie pod warunkiem, że chodzi tu głównie o proces nabywania i kształtowania świadomości jednostkowej, która jest cechą konstytutywną rzeczywistości społecznej. Tak więc teza o logicznej pierwotności systemu społecznego względem systemu kulturowego może być utrzymana w sensie ogólnym i przy podkreśleniu pewnego rodzaju wątpliwości. Analityczne rozróżnienie na socjalizację pierwotną i wtórną oddaje sens tego zastrzeżenia. Chodzi mi o wytwarzanie, generowanie pierwszego rodzaju świadomości jednostkowej, czyli socjalizację do socjalizacji. Procesualny charakter nabywania świadomości społecznej przez jednostkę w ramach kolejnych etapów socjalizacji oddaje zarówno dialektykę dwóch równoczesnych procesów internalizacji i eksternalizacji, jak też ich powiązanie w postaci pewnego *continuum* – wzrastającej roli drugiego z procesów w miarę uzyskiwania samoświadomości, budowania tożsamości jednostkowej. Jakkolwiek nie sposób odmówić cechy podmiotowości jednostce podlegającej socjalizacji w pierwszych latach jej egzystencji (socjalizacja pierwotna), to dopiero nieuchwytna cezura wytworzenia „uogólnionego innego”, oznaczająca jednocześnie subiektywne określenie własnej odrębności (tożsamości), predestynuje jednostkę do bardziej świadomego uczestnictwa w życiu społecznym i percepcji zewnętrznych wpływów (socjalizacja wtórna). Oznacza to w rzeczywistości utrzymywanie w świadomości zinternalizowanego w socjalizacji pierwotnej świata oraz jego stopniowe modyfikacje związane z nakładaniem się wpływów w ramach socjalizacji wtórnej. Permanentny charakter socjalizacji związany jest więc bezpośrednio z dynamicznym układem systemu społecznego i kulturowego, a także ze zmieniającą się rolą samego podmiotu socjalizacji, który zwiększa swoją aktywność w zakresie internalizacji i eksternalizacji. Wynikiem tego jest fakt, że jednost-

ka postrzega siebie samą jako byt istniejący wewnątrz, jak i umiejscowiony w społeczeństwie, a więc na zewnątrz siebie. Środkiem nieustannego procesu internalizacji i eksternalizacji jest w dużej mierze język, choć podkreślenia wymaga fakt, że nie jest on jedynym budulcem świadomości w dialektycznym ujęciu pomiędzy rzeczywistością obiektywną a subiektywną. Kategoria świadomości także może być rozpatrywana jako pochodna mowy, choć interesujące są spostrzeżenia wskazujące na takie efekty działania świadomości, które słownie wyrażone być nie mogą. Z punktu widzenia społecznego współistnienia ludzi, twórcze wobec świadomości jednostkowej są te procesy psychiczne, które w różnoraki sposób (bo nie zawsze jest to mowa) mogą być komunikowane. W ten sposób świadomość jednostkowa uzyskuje społeczne ramy, a imperatywem jej istnienia stają się inni ludzie. Wchodzą w to również wytwory materialne i idealne kultury, które same w sobie mają bezpośredni wpływ na świadomość jednostkową lub też jako łącznik pomiędzy ludźmi spełniają tę funkcję w sposób pośredni. Interakcyjna zależność systemu społecznego i systemu kulturowego może więc być ujęta dzięki kategorii świadomości, który to atrybut jednostkowego uczestnika życia społecznego mieści w sobie rezultaty wpływów socjalizacyjnych budujących niemal wszystkie elementy wchodzące w skład osobowości jednostki.

Świadomość społeczna jednostki jako centralne pojęcie wyjaśniające procesy socjalizacyjne

Od razu należy zaznaczyć brak ogólnej koncepcji teoretycznej traktującej o tej istotnej kategorii socjologicznej, chociaż wyjaśnienia dotyczące świadomości jednostkowej są częściej spotykane i bardziej dopracowane niż teorie wyjaśniające świadomość społeczną w jej wymiarze zbiorowym.

Ze względu na przyjęty przeze mnie indywidualny wymiar socjalizacji traktuję jednostkową świadomość społeczną jako atrybut uczestnika systemu społeczno-kulturowego. Na gruncie psychologii, filozofii jak i socjologii nie brak diagnoz i opisów wielu zjawisk świata społecznego, które posługują się tą właśnie kategorią wyjaśniającą. Spojrzenie na procesy socjalizacji poprzez kształtowanie się świadomości jednostek odnaleźć można w socjologicznych modelach teoretycznych, a symboliczny interakcjonizm jest tu sztandarowym przykładem. Popularne są także koncepcje akcentujące świadomościowy charakter kontaktów społecznych w zakresie rozumienia i odczytywania znaczeń przypisywanych działaniom ludzkim oraz koncepcje określające funkcjonalność świadomości w procesach integracji osobowości.

W zakresie analitycznej użyteczności samej kategorii jak i realnego znaczenia świadomości w życiu jednostkowym spotkać można twierdzenia dotyczące pragmatyzacji świadomości. Upatruje się w niej bowiem niezbędny instrument umożliwiający człowiekowi rozumienie świata społecznego i pełną w nim egzystencję.

Powodów wyjaśniających brak socjologicznej teorii świadomości społecznej jest zapewne wiele. Takiego stanu rzeczy można upatrywać także i w tym, że pojęcie świadomości, głównie dzięki swej nieokreśloności, wieloznaczności oraz bliskości rozważaniom natury filozoficznej, częstokroć bezzasadnie dyskredytowane jest pod względem możliwości jego poznania. Dlatego, być może, nie poddało się ono, jak dotychczas, systematycznemu uporządkowaniu.

W prezentowanym ujęciu świadomość społeczna w jednostkowym aspekcie traktowana jest jako pomost pomiędzy systemem społecznym a systemem kultury, jako płaszczyzna i jednocześnie filtr doświadczania rzeczywistości społecznej, pole zderzenia jednostki ze światem zewnętrznym, a więc tym, który postrzegany jest jako obiektywnie istniejący świat urządzeń społecznych i kulturowych. Jest też podstawowym pojęciem służącym wyjaśnianiu rzeczywistych emanacji stosunku systemu społecznego i kulturowego, gdyż właśnie poprzez indywidualną warstwę świadomościową możliwa jest recepcja przestrzeni społeczno-kulturowej. Stąd też tak istotny jest tutaj fakt nabywania i kształtowania się świadomości społecznej poszczególnych podmiotów w ciągu ich życia jednostkowego. Kształtowanie się świadomości, a także – co może nawet bardziej istotne – samoświadomości jednostkowych podmiotów społecznych oznacza objęcie w jej „ramach” wszystkich aspektów wynikających z oddziaływań socjalizacyjnych, a co równie ważne, związanych z nimi odniesień do rzeczywistości, przejawianych w konkretnym działaniu podejmowanym w przestrzeni społecznej. Jest to, oczywiście, pewien rodzaj ukierunkowania do wnętrza podmiotu społecznego, lecz zrozumienie zależności człowieka i świata, w którym żyje, a więc systemu społeczno-kulturowego, nie wydaje się możliwe i nie jest z pewnością pełne bez poszukiwania odpowiedzi na tak podstawowe pytanie, jakim jest pytanie o sposób istnienia świata zewnętrznego i jego subiektywnego obrazu w świadomości jednostki. Wyjaśnia to częściowo zainteresowanie przypisywane współcześnie w naukach humanistycznych takim pojęciom, jak tożsamość i refleksyjność, z coraz większą uwagą kierowaną ku jednostkowym uczestnikom życia społecznego i ich indywidualnym biografiami.

Naszpicowana tu zaledwie kategoria jednostkowej świadomości stanowić może przewyżczenie opozycyjności w interpretowaniu motywacji ludzkich działań. Chodzi o demarkację woli i rozumu dokonywaną właśnie w warstwie świadomościowej. Z tego też powodu jednostkowe działania w przestrzeni społecznej nie dają się wyjaśniać jedynie jako wolicjonalne lub czysto teleologiczne, a tym bardziej jako wyłącznie racjonalne. Świadome działania, uczestnictwo jednostki w systemie społeczno-kulturowym, mogą mieć charakter akcydentalny. Tak więc poprzez kategorię świadomości społecznej procesy socjalizacji mogą być ukazane w nieco innym świetle. Głównie chodzi tu o konsekwencje i realne rezultaty socjalizacji dla rozwoju jednostkowego, gdzie interakcyjna relacja systemu społecznego i kulturowego znajduje swój wyraz we wszystkich niemal elementach składowych osobowości. Jej nabywanie i kształtowanie implikuje z kolei permanentny charakter socjalizacji oraz dynamiczną strukturę samej świadomości. Z tak ujętej koncepcji świadomości nie można wykluczyć tych atrybutów jednostkowych, które tylko pozornie wydają się być ze

świadomością niezwiązane, a mianowicie pamięci, woli (organizującej w tak dużym stopniu wzajemne kontakty i budowę więzi społecznej), wyobraźni czy wreszcie wiedzy – cechy umysłu, lecz pozostającej w pewnym sensie we „władzy” świadomości.

Świadomość redivivus?

Kwestia świadomości społecznej w ujęciu jednostkowym stanowi w zasadzie pytanie o indywidualną i społeczną kondycję człowieka jako wytworu i kreatora kultury. Jest to także zagadnienie związane ze wspomnianą już podmiotowością uczestnika życia społecznego oraz z koniecznością określenia i ciągłego tworzenia przez niego poczucia własnej tożsamości.

Kategoria świadomości nie jest być może, tak jak ujmują to coraz częściej zwolennicy radykalnych koncepcji ponowoczesności, jedyną siłą zdolną koordynować aktywność ludzką. Może być natomiast, szczególnie w kontekście interakcyjnej zależności systemu społecznego i systemu kulturowego, potraktowana jako sposób na przewyżczenie opozycyjności w interpretowaniu motywacji działań ludzkich jako wyłącznie teleologicznych lub wolicjonalnych. Interakcyjna zależność systemu społecznego i kulturowego znosi bowiem takie dychotomiczne wyjaśnienie motywacji ludzkich działań. W aspekcie procesów socjalizacji świadomość stanowi więc płaszczyznę, pole zderzenia jednostki ze światem zewnętrznym (systemem społeczno-kulturowym). Uwidacznia się tutaj fakt nabywania i kształtowania się świadomości społecznej (także samoświadomości) poszczególnych podmiotów w ciągu ich życia jednostkowego, jak i podczas każdorazowego aktu takiego „spotkania”. Związane jest to z uznaniem permanentnego charakteru socjalizacji oraz dynamicznej struktury samej świadomości.

Poznanie świadomościowej struktury jednostki ludzkiej przybliży niewątpliwie do wyjaśnień efektów procesu socjalizacji, jak też samego jego przebiegu. Stąd też postulat restytucji kategorii świadomości i jej rekonstrukcji dla potrzeb wyjaśniania procesów socjalizacji, szerzej – społecznej egzystencji człowieka i jego aktywności przejawianej we wszystkich dziedzinach życia społecznego.

Literatura

- Arendt Hannah, *Kondycja ludzka*, Warszawa 2000
 Bauman Zygmunt, *Ponowoczesność jako źródło cierpienia*, Warszawa 2000
 Berger Peter L., Luckmann Thomas, *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, Warszawa 1983
 Bourdieu Pierre, *Outline of a theory of practice*, Cambridge University Press, 1998
 Filipiak Marian, *Socjologia kultury. Zarys zagadnień*, Lublin 1996

Giddens Anthony, *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Warszawa 2001

Giddens Anthony, *Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturacji*, Poznań 2003

Renaut Alain, *Era jednostki. Przyczynek do historii podmiotowości*, Wrocław 2001

Skarga Barbara, *Tożsamość i różnica. Eseje metafizyczne*, Kraków 1997

Tillmann Klaus Jurgen, *Teorie socjalizacji. Społeczność, instytucja, upodmiotowienie*, Warszawa 1996

Znaniecki Florian, *Nauki o kulturze. Narodziny i rozwój*, Warszawa 1996

Explanatory Value of the Category of Conscience in the Interactive Approach towards the Relationship between the Social and Cultural Systems

Abstract

The article is an outline of the process of socialization in the context of a certain image of co-existence of the system of culture and the social system. Assuming the interactive nature of the relationship between these two systems, the author tries to show the importance that the category of conscience can attain for the recognition of the socialization processes. Participation of the man in the social world, which is treated in terms of mutual dependencies between the man and the culture (and culture and man), makes it possible to create from individual conscience a peculiar link between the world of created phenomena and the world of social constructs perceived as an objective world of structures and devices. Concentration of the effects of the socialization process in the individual conscience turns it simultaneously into a clash zone of co-existing cultural and social systems, which is apparent at all levels of socialization, beginning from the most elementary, subjective one and finishing with the global one. Subsequently, the article presents the issues of co-existence of the cultural and social systems, the core of the interaction between the two systems and the very notion of conscience as the central issue within the framework of cultural and social systems in which the socialization processes take place.